

RAD NA PROUČAVANJU ARHIVA OSORSKE BISKUPIJE

Vjekoslav Štefanić

Na osnovi mojega podneska Predsjedniku Historijskog instituta Jugoslavenske akademije od 5. svibnja 1949., kojim sam predlagao, da se pristupi proučavanju lokalnih arhiva otoka Cresa i Lošinja, I. odjel je na sjednici od 20. V. 1949. usvojio moj minimalni program za ljeto 1949., t. j. proučavanje arhiva Osorske biskupije (koji se nalazi u Krku). Prema tom zaključku ja sam zajedno s dvojicom mlađih suradnika našega Instituta, t. j. asistentom Vinkom Valčićem i honorarnim suradnikom Leonom Košutom, izvršio predviđeno naučno putovanje u Krk.

1. Svrha je ove ekskurzije bila, da se za našu historijsku znanost iskopa iz ovoga gotovo posve neproučenoga arhiva sve ono, što je od interesa za našu narodnu povijest, a u prvom redu ono, što daje slavenski karakter ovim otocima. Stvar je bila to potrebniija, što je nauka o nacionalnom karakteru i prošlosti ovih otoka bila upućena gotovo isključivo na talijansku literaturu, koja je često upravo do apsurdna tendenciozna i šovinistički nacionalna. Za takvo pisanje upravo je divan primjer S. Mitis, a još više jedan od posljednjih pisaca o Cresu s naučnim pretenzijama, a to je Lamberto Pozzo-Balbi. U knjizi »L'isola di Cherso«, Roma 1934., koju je izdao Istituto di geografia Rimskog sveučilišta, govori o Cresu kao »isola italianissima«, gdje je vladao mir, dok nije slavenska propaganda uznemirila pučanstvo i krenula ga u borbu protiv Talijana. Ipak je i sam primoran u svojoj statistici postaviti odnos između Hrvata i Talijana 69% prema 30%.

2. U Krk smo stigli 2. kolovoza, a 3. je počeo rad. Najprije smo sumarno pregledali arhivski materijal, koji je smješten u jednoj sobi biskupije, i odmah utvrdili, da će posao biti veći, nego što se mislilo. Tu se našlo nekih 190 većih i manjih konvoluta. Jedni su uvezani u knjižurine od preko 1000 listova, a drugi, i to noviji samo naslagani.

Vremenski taj materijal potječe od početka XVI. stoljeća pa ide do godine 1822., t. j. do predaje arhiva (po ukidanju Osorske biskupije) Krčkoj biskupiji. Kako smo odmah našli zapisnik iste primopredaje s popisom svih arhivskih predmeta, najprije smo proučili i prepisali taj spis, a onda smo prešli na listanje i čitanje pojedinih svežnjeva. Redali su se akti redovitog i vanrednog poslovanja biskupske kancelarije (ordinaria i extraordinaria), akti civilnih i kriminalnih procesa pred biskupskim sudištem, zapisnici vizitacija, decreti, attestaciones, licencieae, imenovanja, status animarum i t. d. Mi smo bilježili sve, što nam se činilo važnije, a najvažnije smo prepisivali. Najvažnijim smo uvijek smatrali ono, što je pisano glagoljskim pismom.

Naše su se bilješke množile. Naročito su rasli naši ispisi glagoljskih tekstova. Kako je vrijeme odmicalo, već sam sredinom kolovoza postavio sebi i suradnicima određeniji zadatak: temeljito pratiti samo glagoljske akte i svaki spomen o glagoljici, a ostalo do kraja XVII. stoljeća pregledati sumarnije; XVIII. stoljeće samo inventirati.

Kad sam primijetio, da se ni taj posao ne će moći obaviti do kraja mjeseca kolovoza, zatražio sam za moja dva suradnika od Uprave Akademije produženje putnog naloga, što mi je od Uprave i odobreno. Za sebe nisam tražio produženje, jer sam morao da budem u Zagrebu početkom rujna, kada je upravnik Arhiva dr. V. Mošin imao da krene na naučno putovanje u Dubrovnik, a osim toga smatrao sam, da će moji suradnici nakon zajedničkog rada od mjesec dana moći da nastave po mojim uputama započeti posao. Oni su nakon moga odlaska (31. VIII.) doista nastavili rad savjesno, kako su bili upućeni, a bili su sa mnom u kontaktu i pismenim putem. Oni su nastavili posao do 21. rujna, kada su stigli u Zagreb.

Kroz čitavo to vrijeme konkretno uradili smo ovaj posao: pregledali smo 39 konvoluta sa oko 30.000 listova i iz njih ispisali 320 strana bilježaka i ispisa; inventirali smo daljih 150 konvoluta arhiva, o čem je izrađen popis s kratkim opisom na 46 strana. Jedan rukopis, t. j. katastik crkava Cresa i Lošinja iz god. 1534. posudili smo i donijeli u Zagreb, da ga ovdje prepisemo. Sav će taj materijal biti pohranjen u Arhivu Akademije i stavljen na raspolaganje naučnim radnicima.

3. Rezultati, koji će se moći izvući iz našeg materijala, vrlo su raznovrsni, t. j. oni zasjecaju u različne naučne grane. Ovdje ću navesti važnije momente:

a) Iz ovog materijala može se vidjeti način poslovanja jednoga primorskog ordinarijata, organizaciju kancelarije, crkveno sudovanje i odnos prema civilnom forumu; zanimljiv je i jezik kancelarije, a to je u XVI. stoljeću latinski i talijanski, u XVII. više talijanski, malo latinski, još manje hrvatski, ali vanjski podnesci iz pojedinih župa ponajviše su glagoljski; u XVIII. stoljeću najvećim dijelom je talijanski, malo je hrvatskoga, i to glagoljicom i latinicom.

b) Ima podataka o notarijatu uopće, a napose dolaze talijanski i, u mnogo manjoj mjeri, glagoljski akti.

c) Ima etnografskih podataka, osobito o sujevjerju, čaranju, narodnim običajima, nešto o pjesmama, a ovamo mogu ići i rukoznaci nepismenih ljudi.

d) U ispisivanju posvećena je posebna pažnja imenima lokaliteta Cresa i Lošinja.

e) Naročita je pažnja svraćena na porodična imena kao i uopće na populacijske i migracijske podatke, iz kojih se može vidjeti gotovo stopostotni slavenski karakter pučanstva. Stoga su pobilježeni izričiti slučajevi doseljivanja iz Italije.

Pobilježeni su svi popisi pučanstva poimenično (t. zv. status animarum), koji su podnošeni iz pojedinih sela glagoljskim pismom. Tako su se dobili podaci o snazi i kretanju pučanstva, o njihovim rodbinskim vezama, često o njihovu zanimanju, pismenosti i sl. Naročito su važni takvi podaci iz Velog i Malog Lošinja, jer pokazuju, da je tada stanovništvo tih gradova imalo posve hrvatski karakter, dok se u XIX.–XX. stoljeću potalijančuje.

f) Praćeni su podaci o školovanju, pismenosti i kulturnoj visini naroda (osobito klera). Stoga su ili prepisane ili barem notirane svjedodžbe, što se daju pri ređenju, podaci o školovanju, potpisi, a naročito smo napravili cijeli niz kopija potpisa nepismenih ljudi, koji su se u XVII. stoljeću potpisivali stalnim znacima (nalik na rune).

g) Pažljivo su ispisani podaci, koji se odnose na bibliografiju naših starijih kodeksa ili edicija. Stoga su ispisani svi inventari knjiga u erkvaama prilikom vizitacija kao i popisi knjiga kod pojedinaca, pa je dobivena približna slika o obrazovanju klera, kao i poneki dragocjeni bibliografski prilog, od kojih je svakako najvažniji zapis o »Biblia schiava« na pergameni, dokaz, da su hrvatski glagoljaši doista posjedovali prijevod Sv. pisma, kojemu danas više nema spomena.

h) Svakako je najiscrpnije pobilježen materijal pisan glagoljicom ili o glagoljici. Ispisani su ne samo podaci o glagoljanju odnosno postojanju glagoljskih liturgijskih knjiga u zapisnicima vizitacija (čime je znatno nadopunjen materijal objelodanjen kod J. Vajsa u Memoria liturgiae slavicae in dioecesi Auxerensi, Krk 1906), nego su konstatirani i prepisani ili registirani svi glagoljski akti, što su se dosad našli u arhivu. U materijalu, koji smo točnije pregledali, našlo se blizu 400 glagoljskih podnesaka (akata, svjedodžbi, licencija, popisa duša i sl.), a većih priloga (libela, računa) 7 komada. – Posebnu pažnju zaslužuje jedan fragment misala na pergameni, koji se po paleografskim osobinama može staviti u XIII. stoljeće. U dijelu, koji nije točnije pregledan, mogli smo opaziti još oko 600 glagoljskih akata. Glagoljice se u materijalu XVI. stoljeća nije našlo, nego većinom u XVII. stoljeću, a relativno manje u XVIII. stoljeću. Posljednji glagoljski spis je iz g. 1787.

Prema svemu, gotovo je senzacionalnog karaktera otkriće, da se u arhivu Osorske biskupije nalazi toliko glagoljskih tekstova.

i) Pobilježili smo i topografske podatke glagoljice i hrvatskog jezika uopće. Iz njih se vidi, da je glagoljica bila proširena u svima mjestima

izvan gradova Cresa i Osora, ali da je i u tim gradovima hrvatski jezik samom pučanstvu u XVII. stoljeću bio poznatiji nego talijanski. I u tim naime gradovima nalazimo hrvatske propovjednike i glagoljske zapise.

j) U našim zabilješkama našli su mjesta i svakojaki drugi podaci, koji imaju nešto važnosti za bilo političku bilo ekonomsku historiju ovih krajeva. Tako tu izbija problematika miješanja mletačke vlasti u poslove crkve; mogu se pratiti problemi crkvene desetine, imetak crkve, radni odnosi prema zemljoradnicima i pastirima, kolonatski odnosi i sl.; vidi se zanimanje pučanstva (stočarstvo, vinogradarstvo, ribarstvo); vide se trgovački artikli u prometu; vidi se promet i veze sa sjevernodalmatinskim otočjem i Istrom. Uopće, ovdje se može proučavati sav narodni život materijalne i duhovne prirode.

k) Posebno je još obraćena pažnja na materijal za historiju umjetnosti, što se našao u inventarima pojedinih crkava.

l) Konačno ovdje ima dosta lingvističkoga materijala. Nastojali smo naime iz tekstova pisanih glagoljicom ispisati što više materijala, kako bi se dobila slika o govorima tih otoka, jer dosad nemamo gotovo nimalo objavljenog jezičnog materijala iz ovih krajeva.

4. Osim ovoga posla u Osorskom arhivu, ja sam na zamolbu IV. Odjela Akademije napravio ekskurziju u Košljun, Bašku i Vrbnik. U biblioteci košljunskog samostana popisao sam glagolitica i poredio jedan glagoljski tekst o dužnostima roditelja (XVIII. st.) sa sličnim mojim tekstom; zatim sam pregledao tekst *Dialoga Grgura pape* i konstatirao, da i ovaj ima pasus o bosanskim hereticima kao i *Martešićev* rukopis u Arhivu Jugoslavenske akademije. U Baški sam u župnom uredu također pogledao glagolitica i našao jedan dosad nauci nepoznati glagoljski kodeks iz početka XVII. stoljeća o zagrobnom svijetu. U Vrbniku sam konstatirao, što je nakon bombardiranja Vitezićeva doma ostalo na životu od književnoga i glagoljskoga blaga, koje se u njemu čuvalo. Srećom su iz te knjižnice na vrijeme bile uklonjene gotovo sve knjige, a osobito glagoljski rukopisi, pa su na taj način spašeni i znameniti glagoljski kodeksi, kao što su vrbnički misali i brevijari, *Greblićev kvarezimal*, *Vrbnički statut* i dr. Posebno sam se interesirao za glagoljske notarske knjige kao i za bratovštinske i kaptolske knjige. Sastavio sam njihov inventar i kratak opis i utvrdio, da pisanje glagoljicom u tim knjigama, a posebno u notarskim, prestaje za vrijeme talijanske okupacije, te se tada uvodi talijanski uredovni jezik, a onda austrijsko uredovanje.

5. Posebno sam stavio sebi u zadatak pronaći onaj dio rukopisne ostavštine *Vinka Premude*, koji nije dospio u Arhiv naše Akademije, kako je to trebalo po odredbi njegove oporuke. Uspjelo mi je pronaći jedan dio njegovih bilježaka i prijepisa, a osobito rukopis njegova prijevoda *Tassova Gerasalemme liberata* i *Ariostova Orlanda Furiosa* te jednu zbirčicu narodnih pjesama (što sam sve donio u naš Arhiv), ali nažalost nisam mogao ući u trag poznatim »*Baščanskim ostrišcima*« iz

XII. stoljeća, Pravilima bratovštine Sv. Duha iz XV. stoljeća, pjesmarici iz XVI. stoljeća i dr., što je velik gubitak za našu nauku.

6. Na kraju slobodan sam Akademiji iznijeti sugestiju, da je potrebno i nadalje nastaviti s ovakvim poslom, t. j.: a) treba da se pregledaju i inventiraju svi naši lokalni arhivi, u prvom redu u Istri, jer će se u svakom od njih naći zanimljivog historijskog gradiva; b) da se inventira sve naše kulturno-historijsko blago, koje leži po zakutnim bibliotekama i uredima, kao što su župe, samostani i privatnici.

Što se posebno tiče Osorskog arhiva, trebat će započeti posao dovršiti drugi put. Istom onda moći će se za naučnu javnost dati zaokruženi prikaz o rezultatima rada u ovom arhivu. Tako će se i referat o glagoljskom materijalu u ovom arhivu moći dati nakon točnijeg pregleda cijelog materijala, onako kako se pregledao stariji dio arhiva.